

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:3• 2007

DEBATT

Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket

Av Janken Myrdal

Två modeller för källkritik skall här ställas mot varandra, en exkluderande och en inkluderande. Den sistnämnda betecknas som den *källpluralistiska metoden*. Den är ofta använd men sällan diskuterad och problematiserad. Källpluralismen innebär att använda sig av flera olika källmaterial. Till denna knyts här *indiciemetoden*, som använder indikationer och ledtrådar i källorna. En annan del av metodpaketet är de stora genomsökningar som ger få belägg: *de sällsynta beläggens krav*. Till paketet knyts ett accepterande av *olika grader av osäkerhet* i slutledningarna.

Den andra modellen är den som utvecklades inom den *weibullska skolan* under 1900-talets första hälft, och som bekant fick den ett avgörande inflytande över svensk metodteoretisk diskussion. I stället för att inkludera så många källor som möjligt strävade man efter att rensa fram den bästa källan till en händelse och underkänna andra källor. Självklart skall dåliga uppgifter utrensas och ett faktum blir inte säkrare för att fler felaktiga upplysningar anföras. Men drivs metoden för långt kan den bli kontraproduktiv, särskilt när det gäller kulturhistoria.

Kulturhistoria ges här en bred definition och avser i stort sett allt som inte utgörs av statsmaktens händelseskikt, men särskilt vardagens historia.¹ De skeenden som berör många människor kommer att ge (olikartade) avtryck i skilda källor. Därför ger användandet av flera olika källor en rikare och riktigare bild.²

En annan utgångspunkt är *det svårutforskade*, som tvingar forskaren till källpluralism eftersom tillräcklig information inte ges av ett enda material. Det kan vara sådant som tagits för självklart i samtiden och därför givit få avtryck i källorna, exempelvis handrörelser som använts för att komplettera

1. Om svårigheten att definiera kulturhistoria, och mer eller mindre inklusiva definitioner, se t.ex. Peter Burke, *What is cultural history?*, Cambridge 2004, s. 29, 79, 113.

2. En metod nödvändig för vardagens äldrehistoria, här lämnad åt sidan, är kritisk jämförelse mellan olika tidsskikt; särskilt mellan det väl kända sena 1800-talet och äldre perioder.

munlig framställning. Svårutforskat är också sådant som undandolts, som vardaglig sexualitet.

I sin historia över källkritiken tar Rolf Torstendahl upp flera olika principer; de som utgör kärnan i den klassiska källkritiken: den *förnuftskritiska*, den *kronologiska*, den *tendenskritiska* och den *beroendekritiska*. Han nämner också *pluralitetsprincipen*, som konstitueras av att trovärdigheten i en uppgift stärks i förhållande till källornas antal.³ Han påpekar dock att den pluralistiska principen var den som fick minst anslutning inom den svenska historikerkåren.⁴ Från Torstendahl har jag hämtat termen "källpluralism".

I dag har kulturhistoriens ökade roll medfört en ökande inkludering av olika källor, men utan att pluralismen diskuterats som metod. För enkelhets skull hämtar jag de flesta exempel nedan från egen forskning där jag utvecklat metoden, men exemplen ingår förvisso i den kulturhistoriska omsvängningen och det dröjde länge innan jag började granska min metod.

Den källpluralistiska metoden

Den selekterande källkritiken var ofta framgångsrik när det gällde enskilda händelser, men kunde leda fel för kulturhistoriska skeenden. Exempelvis hävdades att Sverige inte drabbats av digerdöden och befolkningsnedgång, eftersom de möjliga källmaterialen underkändes såsom alltför osäkra. Den källpluralistiska metoden gav i stället en samlad bild av att pesten drabbade Sverige 1350 ungefär lika hårt som övriga Europa.⁵

Det är också väl känt inom europeisk historiografi att när den strängare källkritiken slog igenom under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet vände den sig från kulturhistorien. Detta berodde delvis på att metoderna var anpassade för material rörande statsmakten, men det spelade också roll att dessa forskare ställde staten i centrum.⁶

3. Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*, Stockholm 1964, s. 2.

4. Torstendahl 1964, s. 369. Detta märks i metodläroböcker, som Stellan Dahlgren & Anders Florén, *Fråga det förflutna: en introduktion till den moderna historievetenskapen*, Lund 1996, s. 187–192. I Torstendahls lärobok från mitten av 1960-talet påpekas dock att oberoende påståenden kan konfirmera varandra om de uppfyller källkritikens krav; Rolf Torstendahl, *Introduktion till historieforskningen: historia som vetenskap*, Stockholm 1971, s. 94–105.

5. Janken Myrdal, *Digerdöden, pestvägor och ödeläggelse*, Stockholm 2003, s. 84f., och övriga pestepidemier sammanfattade s. 160. Här nämner jag "källpluralism", s. 29–31. (Boken som pdf: <<http://www2.ekon.slu.se/agrar/Forskning/Artiklar/Digerdoden.pdf>>.)

6. Peter Burke, *History and social theory*, Cambridge 1992, s. 5; Georg Iggers, *Historiography in the twentieth century*, Middletown 2005, s. 28.

Pluralismen skall skiljas från tvärvetenskap. I *tvärvetenskap* är det olika forskningstraditioner som möts inom ett brett forskningsfält, antingen hos flera forskare och mera sällsynt inom en forskare som integrerar olika ämnesspecifika inriktningar. (Forskningstraditionernas möte har sina särskilda metodiska problem, exempelvis i val av tolkningsparadigm.) Den pluralistiska metoden innebär att en forskare använder flera källor för att besvara en specifik fråga. En grupp kommer nästan alltid att ta upp flera frågor. Den pluralistiska ansatsen handlar således inte om att använda flera källor för att undersöka ett knippe specifika frågor, däremot kommer den pluralistiska ansatsen ofta att leda till att forskaren undersöker flera sammanhängande frågor – något jag återkommer till mot slutet av artikeln.

Det största problemet med metoden är att det finns gränser för hur långt inkluderandet av olika källmaterial kan sträcka sig. Dessa gränser sätts av övriga källkritiska kriterier. Exempelvis måste man beakta det *kronologiska kriteriet*. 1800-talets sägner om digerdöden säger oss ingenting om pestens omfattning under 1300-talet. På samma sätt måste *tendenskriteriet* beaktas. Om en samtida källa anger att fem sjättedelar av befolkningen dog i pesten beror detta på källans tendens att överdriva katastrofen och är inget belägg på hur stor dödligheten var.

Indiciemetoden

I praktiskt arbete med källorna är indirekta belägg vanliga, och historiker använder sällan källmaterial som exakt beskriver det som historikern efterfrågar. Exempelvis används tiondelängder, som ursprungligen registrerade skattebetalning, för att diskutera skördeutfallet. Tolkning måste då kompletteras med en inre kritik av källmaterialet och jämföras med andra källors utsagor för att man skall kunna dra slutsatser. Detta användande av indirekta belägg, indicier, sammanfattas här under beteckningen "indiciemetoden".⁷

När indiciemetoden kombineras med källpluralism leder detta till att allt mer avlägsna indicier används. I undersökningen om dödlighetens omfattning under 1300-talet kunde jag som en första nivå använda direkta omnämnanden av dödsdatum i de dödböcker över personer för vilka man skulle läsa

7. Begreppet "kvarlevor" används inte i praktisk historieforskning utan förekommer nästan enbart i metodlärarböcker. En viss relevans hade det i diskussionen om sanningshalten i sagor och krönikor. Torstendahl 1971, s. 81, 87, omtolkade begreppet "kvarlevor" till att gälla de fall där man drar slutsatser som källan inte var avsedd för, d.v.s. det som här kallas "indiciemetoden". Om avskaffandet av begreppet, se t.ex. Arne Jarrick, "Källkritiken måste uppdateras för att inte reduceras till kvarleva", *Historisk tidskrift* 2005, s. 228.

böner. Nästa nivå var att registrera människors rädsla för döden, i testamenten. Ytterligare ett steg bort till mera indirekt indicium är skattelängder, där en minskning av betalningen kan ha berott på ökad dödlighet, men också på oroliga förhållanden efter pesten. Tar man sedan ett steg till närmar man sig gränsen för det användbara. Exempelvis minskade bygghus generellt efter digerdöden, men här uppträder en avslöjande avvikelse: byggandet av borgar och befästningar ökade trots minskande befolkning. Bygghuset redovisar således inte bara minskad samhällelig aktivitet, utan också investeringarnas inriktning.⁸

En liknande sammanställning av indicier är Johan Söderbergs undersökning av civiliseringsprocessen och marknadsekonomin under perioden 1750–1870. Han talar om olika "indikatorer" och hur dessa skall "operationaliseras". Han uttrycker sin indiciemetod som att finna "historiska utforskningsbara förhållanden [som] kan belysa dem".⁹ Han ger sedan en rad indikatorer på marknadsekonomin, som prisolikheter, antal skjutshästar, antal hantverksstäder.

Dessa är bara ett par exempel på en historiografisk förändring i och utanför Sverige och på nyare undersökningar där indirekta belegg har kombinerats med källpluralism.

Ledtrådsparadigmet

När det periferia i källmaterialet rycker fram till undersökningens fokus kan man i stället för indicier tala om *ledtrådar*. En elegant beskrivning av metoden har givits av den italienske kulturhistorikern Carlo Ginzburg, som talar om ett "ledtrådsparadigm" eftersom han sätter in användandet av ledtrådar i ett historiografiskt sammanhang.¹⁰ Metoden jämförs med detektivens sökande efter ledtrådar; upplysningar som lämnas oavsiktligt. Den marginella och till synes irrelevanta detaljen, det förbisedda och triviala, lyfts fram som det avslöjande. Ginzburg visar att metoden, inom humaniora, fick sitt genombrott under senare delen av 1800-talet: i konsthistoria vid mitten av århundradet för att attribuera verk till bestämda konstnärer; i psykoanalysen mot slutet av århundradet. Han nämner också de däremellan utkommande berättelserna om Sherlock Holmes. Ginzburg visar på hur dessa nyskapelser hörde samman, inte bara genom att deras skapare kände till varandra, utan också

8. Myrdal 2003, s. 212–215.

9. Johan Söderberg, *Civilisering, marknad och våld i Sverige: en regional analys*, Stockholm 1993, s. iii.

10. Carlo Ginzburg, *Clues, myths and the historical method*, Baltimore 1986, s. 96–101, och för övrigt hela det kapitel som dessa sidor ingår i.

genom att de hade sina rötter i den medicinska diagnosen som sedan länge hade baserats på tolkning av symptom.

Ett favoritcitrat för Ginzburg är "Gud finns i detaljen", hämtat från konsthistorikern Aby Warburg, vilken Ginzburg ägnar en uppsats. Han berömmar föregångarens användande av en uppsättning källor för att lösa specifika problem.¹¹

Det intressanta är att detta metodparadigm slog igenom parallellt med att den källkritiska metoden utvecklades. Den exkluderande och den inkluderande källkritiken utvecklades parallellt inom historia respektive inom ett bredare humanvetenskapligt fält. De var delar av ett generellt metodsprång i humanvetenskapen där materialen kritiserades och bearbetades på ett mera intensivt sätt, vilket krävde större textmassor.¹²

Indiciemetodens svårigheter

Liksom pluralismen har indiciemetoden sina faror. Sökandet efter indicier bär i sig en lockelse att övertolka. Mot detta kan både de klassiska källkritiska kriterierna och källpluralismen användas, genom kontroll och jämförelse.

Risken för övertolkning har medfört ett visst motstånd bland specialister som utvecklat frågeställningar i nära anslutning till särskilda källmaterial. I konsthistoria har forskning handlat om att fastställa influenser och epoktillhörighet, liksom att identifiera motiven. Att använda konst som källa till studiet av makten i ett samhälle, eller som källa till studiet av realia, kan upplevas som vanskligt. Här handlar det om att kunna gå vidare i tolkningen utan att uppge de framsteg som uppnåtts. Exempelvis måste man ta hänsyn till stilbundna drag och influenser från andra länder när bilder används som källa.

Insikten om varje källmaterials säregenhet ställer krav på den forskare som arbetar med indicier och källpluralism och denne bör, som Marc Bloch påpekar, ha en inblick i de olika specialiteterna.¹³ Dessutom finns specialister att fråga och den enskildes källpluralism bör kombineras med tvärvetenskap där flera forskare tillfrågas. I själva verket kommer metodpaketet inte att upp-

11. Ginzburg 1986, s. 20–22.

12. Janken Myrdal, *Om humanvetenskap och naturvetenskap*, Uppsala 2005, s. 58f. (Boken som pdf: <<http://www2.ekon.slu.se/agrar/Forskning/Artiklar/Human-naturvetenskap.pdf>>.) Om bokskrivandets genombrott i historieämnet: Lutz Raphael, *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extremen: Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München 2003, s. 68.

13. Blochs berömda skrift om historiemetodik från 1940-talet har en plädering för att använda olika källmaterial. Han påpekar att den enskilde forskaren har svårt att behärska alla specialiteter och därför måste ta hjälp, men samtidigt ha en viss inblick i alla dessa specialiteter. Marc Bloch, *The historian's craft*, New York 1964, s. 66f.

häva behovet av specialiserad kunskap utan tvärtom ställa mera omfattande krav. Nya omständigheter skall klarläggas kring källmaterialen för att svara på nya frågor. Då specialisterna oftast inte har tid att röja väg för den enskilde forskaren tvingas denne själv göra omfattande specialstudier för att kunna genomföra sina forskningar. Dessa studier kan också få vidare användning – exempelvis har en sammanställning av heliga Birgitta-liknelser rörande vardagslivet i ett sammanhang lett mig över och förbi jordbruket till en bredare skildring av kvinnans vardag under 1300-talet.¹⁴

Kombinationen av källpluralismen och indiciemetoden har en konsekvens för presentationen av forskningsresultaten. Är frågeställningen precis kan källmaterialens belägg presenteras var för sig så att materialens särskilda problem och bidrag till frågeställningen framträder. I en övergripande framställning måste beläggen från olika källmaterial blandas för att inte texten skall bli oläslig. Här är det en fördel om varje källmaterial presenteras för sig så att de belägg som senare hämtas från vitt skilda håll kan värderas mot varandra.

De sällsynta beläggens krav

Till förutsättningarna hör de sällsynta beläggens krav, då stora genomsökningar ger få belägg. Många genomsökningar av stora material ger mängder av belägg, vilket brukar resultera i att forskaren använder sig av denna enda källa. De många beläggens metod är väl uppmärksammas, med diskussioner om olika urval och statistiska beräkningar.¹⁵ De särskilda problem som uppstår när man söker fåtaliga belägg har däremot sällan uppmärksammats i historiemetodisk litteratur. De kan indelas i två grupper: att över huvud taget finna belägg; att bedöma beläggen i förhållande till varandra (och till en representativitet).

Sällsynta belägg tvingar till mödosamma genomsökningar. Av arbetsekonomiska skäl följer forskaren ofta flera spår, så att sökandet efter en typ av belägg också ger andra anteckningar. Exempelvis gick jag igenom medeltidsbrevet för att notera upplysningar om jordbruk och antecknade även belägg på klasskamp (vilket resulterade i en särskild uppsats).

Detta tidsödande sätt att arbeta medför att kulturhistoriker ofta hejdar sig

14. Janken Myrdal, "Den heliga Birgittas uppenbarelser som skildring av 1300-talets vardag", *Folkets Historia* 2002–2003 (tryckt 2004).

15. Se t.ex. Eva Eggeby & Johan Söderberg, *Kvantitativa metoder för samhällsvetare och humanister*, Lund 1999.

inför stora materialmängder. Ett exempel är 1500- och 1600-talets domböcker i Sverige. Dessa ger viktiga men spridda belägg, exempelvis om kvinnoarbete.¹⁶ Den omfattande svenska historiska forskningen med domböcker som källmaterial har dock i huvudsak ägnat sig åt rättshistoriska frågor där en relativt begränsad genomgång avkastar tillräckligt med material (vilket inte skall förringa de arbetsinvesteringar som sådan forskning innebär). Förutsättningarna förändras med publicering av källmaterial och upprättandet av databaser. I takt med att databaser upprättas kommer vi i framtiden att få fler genomsökningar av stora källmaterial i jakten på enstaka belägg på kulturhistoriska företeelser. Att publicering underlättar forskning kan konstateras om man jämför det antal gånger som publicerade domböcker refereras jämfört med antalet belägg som anförs ur opublicerade domböcker.

Vad gäller värderingen av beläggen kommer kulturhistorikern ofta att dröja vid enstaka utförligare beskrivningar. Detta är berättigat eftersom det är i dessa som företeelsen framträder i helfigur och betydelsefulla detaljer kan vaskas fram. Men dessa belägg kan få oproportionerlig tyngd. Därför bör alla, även till synes obetydliga, belägg presenteras till exempel i en katalog. Arbetet med en katalog kan ses som en metod i sig. Beläggens inre struktur och sammanhang framträder och en ökad möjlighet till genomsiktighet ges för läsaren och för forskaren själv. Katalogen har också betydelse för bedömningen av representativitet, inte så att beläggens totalitet skulle ge något slags representativitet, utan för att denna totalredovisning ger underlag för diskussion om varför upplysningarna givits och hur de relaterar till en förekomst av företeelsen.

De fåtaliga belägen tycks leda till rent kvalitativa undersökningar, men i stället finns här ett gränsområde mellan det kvalitativa och kvantitativa. För att undvika felsyn bör forskaren göra enkla sammanställningar av antalet belägg i olika kategorier, exempelvis sortera något tjugotal belägg på plog eller årder från 1000–1350. Detta ger ytterligare korrigering av det intryck som märkvärdiga uppgifter ger. För statistisk bearbetning finns gränsvärden för hur få belägg som normalt kan användas, och denna basala statistik lämpar sig knappast för publicering. Däremot kan den vara underlag för de "ofta", "sällan", och liknande måttangivelser som brukar tryffera "kvalitativa" texter.¹⁷

16. Belägg redovisade i Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen: 1000–1700*, Det svenska jordbrukets historia, 2, Stockholm 1999, s. 311f.

17. Om den smygande kvantifieringen, se Eggeby & Söderberg 1999, s. 19f.

Ett paket av metoder

Alla de metoder som redovisats ovan hör samman. *Källpluralismen* orsakas av att man inte finner tillräckligt med belägg i ett material, och därför tvingas forskaren söka genom flera olika källor. *Indiciemetoden* följer av att forskaren inte finner säkra belägg och måste gå över till flera indirekta belägg på företeelsen; ofta tvingas han/hon därmed ut mot allt osäkrare *ledtrådar*. Dessa båda metoder måste kombineras med *klassisk källkritik*, med dess krav på rumslig och kronologisk närhet och diskussion av källmaterialets tendens. Dessa metoder betingas ofta av *de sällsynta beläggens krav*, och till dessa hör också andra metodiska säregenheter, som de föga avkastande genomgångarna där forskaren söker efter belägg på olika företeelser, och även kataloger där de fåtaliga beläggen redovisas noggrant.

Helt andra förutsättningar ges av en genomgång av ett enda material som används för det som det en gång insamlades för och som avkastar tillräckligt med uppgifter, till exempel då befolkningsstatistik brukas för att undersöka befolkningsutvecklingen. (Också en sådan undersökning kräver källkritik, eftersom insamlingsmetoder kan variera över tid, etc.) Men – äldre perioder och svårbelagda företeelser kommer obevekligen att föra forskaren mot pluralismen och indicierna. Sådana studier kan utformas på olika sätt. Några sådana är:

- Stora materialgenomgångar med många belägg, som kompletteras med genomgångar som ger enstaka belägg. Exempelvis många tiondelängder, kompletterade med några få gårdsräkenskaper.
- Endast ett par källmaterial, ofta av helt olika slag, ger belägg, vilka skall jämföras utan att det ena materialet kan ges absolut företräde. Exempelvis en undersökning av gester kan nästan bara använda belägg i bilder och i detaljerade texter (som skönlitteratur).
- Ett fåtal belägg finns spridda i ett flertal källmaterial, och problemet består i att skapa en avvägning i tolkningen. Exempelvis vallning som en del av medeltida boskapsskötsel finns belagd i lagarna, i konsten, i mirakelberättelser, i heliga Birgittas uppenbarelser, i enstaka brev, där varje material endast ger få och problematiska belägg.¹⁸

¹⁸ Källpluralismen presenterades, med vallning som exempel, på *Dies Medieuales* 2006 i Jyväskylä.

Denna mångfald av kombinationsmöjligheter, där olika källmaterial skall ställas emot varandra, innebär också att forskaren måste ha kunskap om i stort sett alla de material som kan ge kulturhistoriska belägg inom en viss period. Först efter kompletterande avsökning i de material som inte ger några belägg kan forskaren vara säker på att ha samlat all relevant information. Givetvis kan denna målsättning inte uppfyllas, och efterföljande forskare kommer att upptäcka att nya aspekter kan utvinnas genom fortsatt bearbetning.

De osäkra konklusionerna

De osäkra konklusionerna tillhör detta metodpakets karakteristika. Kombinationen av källpluralism, indiciemetoden och de sällsynta beläggen ger ofta bräckliga underlag för slutsatser. Ibland leder undersökningen till att bara något dussin belägg på en företeelse kan identifieras varav några är svårtolkade och medger alternativa läsningar. Är det då tillåtet att alls uttala sig?

För resonerande text finns en tveksamhet om var den nedre gränsen för tillåtna slutsatser går. Modernhistoriker, som inte sysslar med det svårutforskade, brukar mena att forskningen skall avstå från dessa frågor. Det olyckliga blir då att stora delar av den medeltida kulturhistorien faller bort från seriös forskning. Det är mera konstruktivt att försöka finna en väg där osäkerhet kan accepteras.

Ett första steg är att acceptera att påståenden om vad som är *sant* kommer att vara färre än påståenden om vad som är *sannolikt*. Så kan det numera anses vara bevisat att Sverige drabbades av digerdöden ungefär som andra länder i Europa, däremot kan de fåtaliga och osäkra beläggen rörande vilken väg pesten tog 1350 endast bilda underlag för en diskussion om vad som är mer eller mindre sannolikt. Slutsatser om företeelser, och i synnerhet om samband, måste därför ofta omges av försiktighetsord, så att svagt belagda företeelser kan jämföras med mer väl belagda. En sådan ymnig förekomst av reservationer kan verka störande vid läsningen, men de är nödvändiga. Det ligger nämligen en lockelse i att låta säkerheten i slutsatserna öka genom texten, så att alla osäkerhetsmarkörer har försvunnit i sammanfattningen, vilken då framstår som säker. För en uppmärksam läsare kastar detta en skugga över hela texten, för den ouppmärksamme kan det leda till missbruk av slutsatserna.

I denna accepterade osäkerhet ligger också att det inte finns någon bestämd skala för de omskrivningar och försiktighetsord som används. Den enda möjligheten till bedömning av sannolikheten ligger i en tydlig redovisning av hur få och osäkra källorna är. Dialektiken ligger i att både acceptera

det ständigt flytande, och samtidigt se den ständiga strävan efter det fasta.

Förutom metodpaketet finns ytterligare en metod att hantera osäkerhet. Genom att undersöka ett antal olika och näraliggande företeelser kan en *helhetsbild skapas kring ett tema*, där flera av de enskilda delarna är osäkra men där helheten framträder med stor sannolikhet. Exempelvis har jag undersökt en rad olika tekniska förändringar under tidig medeltid. För många av dessa är antalet belägg så litet att nya belägg, till exempel arkeologiska fynd, kommer att förändra bilden. Däremot kommer helhetsbilden av ett omfattande agrartekniskt språng cirka 1000–1300 att kvarstå.

Metodpaketet kring *källpluralism*, *indiciemetoden* och *klassisk källkritik*, i en kontext av *kulturhistoria och sällsynta belägg*, måste därmed kompletteras med ännu en metodisk ansats, nämligen *helhetsundersökningar kring ett tema*. Metoderna för att avgränsa och tolka en helhet kräver dock sin egen mätta och skall inte tas upp här.